महावृक्षक्षीरमनुषेचयेत् । कुष्ठलाङ्गलीमुल-कल्कं वा मद्यमूत्रयोरन्यतरेण पाययेत् । शालिमूलकल्कं वा पिप्पल्यादिं वा मद्येन सिद्धार्थककुष्ठलाङ्गलीमहावृक्षक्षीरमिश्रेण सुरा-मण्डेन वा स्थापयेत् । एतैरेव सिद्धेन सिद्धा-र्थकतैलेनोत्तरवस्तिं ददात् । स्निग्धेन वा क्लृप्त-नखेन हस्तेनापहरेत् । प्रजातायाश्च नार्य्या रूक्षशरीरायास्तीक्ष्णैरविशोधितं रक्तं वायुना तद्देशगेनातिसंरुद्धं नाभेरधःपार्श्वयोर्वस्तौ वा अस्थ्नि वा शिरसि वा ग्रन्थिं करोति । ततश्च नाभिवस्त्युदरपृष्ठशूलानि भवन्ति । सूचीभिरिव निस्तुद्यते भिद्यते दीर्य्यत इव च पक्वाशयः । समन्तादाध्मानमुदरे मूत्रसङ्गश्च भवतीति मक्कल्ललक्षणम् । तत्र वीरतर्व्वादिसिद्धं जल-भूषकादिप्रतिवापं पाययेत् । यवक्षारचूर्णं वा सर्पिषा सुखोदकेन वा लवणचूर्णं वा पिप्पल्या-दिक्वाथेन पिप्पल्यादिचूर्णं वा सुरामण्डेन वरुणादिक्वाथं वा पञ्चकोलैलाप्रतीवापं पृथक् पर्ण्यादिक्वाथं वा भद्रदारुमरिचसंसृष्टं पुराण-गुड़ं वा त्रिकटुकचतुर्जातककुस्तुम्बुरुमिश्रं खादेदच्छं वा पिवेदरिष्टमिति ॥*॥ अथ बालं क्षौमपरिवृतं क्षौमवस्त्रास्तृतायां शय्यायां शाययेत् । पीलुवदरीनिम्बपरूषकशाखाभिश्चैनं वीजयेत् । मुर्द्ध्नि चास्याहरहस्तैलपिचुमवचा-रयेत् । धूपयेच्चैनं रक्षोघ्नैर्धूपैः । रक्षोघ्नानि चास्य पाणिपादशिरोग्रीवास्ववसृजेत् । तिला-तसीसर्षपकणांश्चात्र प्रकिरेत् । अधिष्ठाने चाग्निं प्रज्वालयेत् । व्रणितोपासनीयञ्चावेक्षेत । ततो दशमेऽहनि मातापितरौ कृतमङ्गलकौतुकौ स्वस्तिवाचनं कृत्वा नाम कुर्य्यातां यदभिप्रेतं नक्षत्रनाम वा ॥ * ॥ ततो यथावर्णान्धात्री-मुपेयान्मध्यमप्रमाणां मध्यमवयसामरोगां शील-वतीमचपलामलोलुपामकृशामस्थूलां प्रसन्न-क्षीरां अलम्बौष्ठीमलम्बोर्द्ध्वस्तनीमव्यङ्गामव्यस-निनीं जीवद्वत्सां दोग्ध्रीं वत्सलामक्षुद्रकर्म्मिणीं कुले जातामतो भूयिष्ठैश्च गुणैरन्वितां श्यामा-मारोग्यबलवृद्धये बालस्य । तत्रोर्द्ध्वस्तनी करालं कुर्य्यात् । लम्बस्तनी नासिकामुखं छादयित्वा मरणमापादयेत् । ततः प्रशस्तायां तिथौ शिरःस्नातामहतवाससमुदङ्मुखं शिशु-मुपवेश्य धात्रीं प्राङ्मुखीमुपवेश्य दक्षिणं स्तनं धौतमीषत्परिस्रुतमभिमन्त्र्य मन्त्रेणानेन पाय-येत् ॥*॥

"चत्वारः सागरास्तुभ्यं स्तनयोः क्षीरवाहिणः ।
भवन्तु सुभगे नित्यं बालस्य बलवृद्धये ॥
पयोऽमृतरसं पीत्वा कुमारस्ते शुभानने ।
दीर्घमायुरवाप्नोतु देवाः प्राश्यामृतं यथा ॥"

अतोऽन्यथा नानास्तन्योपयोगस्यासात्म्याद्व्याधि-जन्म भवति । अपरिस्रुतेऽप्यतिस्तब्धस्तन्यपूर्ण-स्तनपानादुत्स्रुहितस्रोतसः शिशोः कासश्वास-वमीप्रादुर्भावः । तस्मादेवं विधानं स्तन्यं न पाय-येत् । क्रोधशोकावात्सल्यादिभिश्च स्त्रियाः स्तन्य-नाशो भवति ॥*॥ अथास्याः क्षीरजननार्थं सौम-नस्यमुत्पाद्य यवगोधूमशालिषष्टिकमांसरस-सुरासौवीरकपिण्याकलशुनमत्स्यकसेरुकशृङ्गा-टक-विसविदारिकन्दमधुक-शतावरी-नालिका-लावूकालशाकप्रभृतीनि विदध्यात् ॥ * ॥ अथास्याः स्तन्यमप्सु परीक्षेत । तच्चेच्छीतल-ममलं तनु शङ्खावभासमप्सु न्यस्तमेकीभावं गच्छत्यफेनिलमतन्तुमन्नोत्प्लवते न सीदति वा तच्छुद्धमिति विद्यात्तेन कुमारस्यारोग्यं शरीरो-पचयो बलवृद्धिश्च भवति । न च क्षुधित-शोकार्त्त-श्रान्तप्रदुष्टधातुगर्भिणीज्वरितातिक्षी-णातिस्थूल-विदग्ध-भक्षविरुद्धाहार-तर्पितायाः स्तन्यं पाययेन्नाजीर्णौषधञ्च बालं दोषौषध-मलानां तीव्रवेगोत्पत्तिभयात् ॥ * ॥ भवन्ति चात्र ।

"धात्र्यास्तु गुरुभिर्भोज्यैर्विषमैर्दोषलैस्तथा ।
दोषा देहे प्रकुप्यन्ति ततः स्तन्यं प्रदुष्यति ॥
मिथ्याहारविहारिण्या दुष्टा वातादयः स्त्रियाः
दूषयन्ति पयस्तेन शारीरा व्याधयः शिशोः ॥
भवन्ति कुशलस्तांश्च भिषक् सम्यक् विभावयेत् ।
अङ्गप्रत्यङ्गदेशे तु रुजा यत्रास्य जायते ॥
मुहुर्मुहुः स्पृशति तं स्पृश्यमाने च रोदिति ।
निमीलिताक्षो मूर्द्धस्थे शिरोरोगे न धारयेत् ॥
वस्तिस्थे मूत्रसङ्गार्त्तो रुजा तृष्यति मूर्च्छति ।
विण्मूत्रसङ्गवैवर्ण्यच्छर्द्याध्मानान्त्रकूजनैः ।
कोष्ठे दोषात् विजानीयात् सर्व्वत्रस्थांश्च
रोदनैः ॥"

तेषु च यथाभिहितं मृदुच्छेदनीयमौषधं मात्रया क्षीरपस्य जीरसर्पिषा धात्र्याश्च केवलमेव विदध्यात् । क्षीरान्नादस्यात्मनि धात्र्याश्चान्नादस्य कषायादीनात्मन्येव न धात्र्याः । तत्र मासादूर्द्ध्वं क्षीरपायाङ्गुलि-पर्वद्वयग्रहणसम्मितामौषधमात्रां विदध्यात् कोलास्थिसम्मितां कल्कमात्रां क्षीरान्नादाय कोलसम्मितामन्नादायेति ॥ * ॥

"येषां गदानां ये योगाः प्रवक्ष्यन्तेऽगदङ्कराः ।
तेषु तत्कल्कसंलिप्तौ पाययेत शिशुं स्तनौ ॥
एकं द्वे त्रीणि चाहानि वातपित्तकफज्वरे ।
स्तन्यपायाहितं सर्पिरितराभ्यां यथार्थतः ॥
न च तृष्णाभयादत्र पाययेत शिशुं स्तनौ ।
विरेकवस्तिवमनान्यृते कुर्य्याच्च नात्ययात् ॥
मस्तुलुङ्गक्षयाद्यस्य वायुस्ताल्वस्थि नामयेत् ।
तस्य तृड्दैन्ययुक्तस्य सर्पिर्मधुरकैः शृतम् ॥
पानाभ्यञ्जनयोर्योज्यं शीताम्बूद्वेजनं तथा ।
वातेनाध्मापितां नाभिं सरुजां तुण्डिसंज्ञिताम्
मारुतघ्नैः प्रशमयेत् स्नेहस्वेदोपनाहनैः ।
गुदपाके तु बालानां पित्तघ्नीं कारयेत् क्रियाम्
रसाञ्जनं विशेषेण पानालेपनयोर्हितम् ॥"

क्षीराहाराय सर्पिः पाययेत् सिद्धार्थकवचा-मांसी-पयस्यापामार्गशतावरीशारिवाब्राह्मीपि-प्पलीहरिद्राकुष्ठसैन्धवसिद्धम् । क्षीरान्नादाय मधुकवचापिप्पलीचित्रकत्रिफलासिद्धम् । अन्ना-दाय द्विपञ्चमूलीक्षीरतगरभद्रदारुमरिचमधु-विड़ङ्गद्राक्षाद्विब्राह्मीसिद्धम् । तेनारोग्यबल-मेधायूंषि शिशोर्भवन्ति ॥ * ॥ बालं पुनर्गात्र-सुखं गृह्णीयान्न चैनं तर्जयेत् सहसा न प्रति-बोधयेद्वित्रासभयात् । सहसा नापहरेदुत्क्षि-पेद्वा वातादिविघातभयात् । नोपवेशयेत् कौब्ज भयान्नित्यं चैनमनुवर्त्तेत प्रियशतैरजिघांसुः । एवमनभिहतमनास्त्वभिवर्द्धते नित्यमुदग्रसत्त्व-सम्पन्नो नीरोगः सुप्रसन्नमनाश्च भवति । वाता-तपविद्युत्प्रभापादपलता-दर्शन-दीपावलोकन-शून्यागारनिम्नस्थानगृहच्छायादिभ्यो दुर्ग्र-होपसर्गतश्च बालं रक्षेत् ॥ * ॥

"नाशुचौ विसृजेद्बालं नाकाशे विषमे न च ।
नोष्ममारुतवर्षेषु रजोधूमोदकेषु च ॥
क्षीरसात्म्यतया क्षीरमाजं गव्यमथापि वा ।
दद्यादास्तन्यपर्य्याप्तेर्बालानां वीक्ष्य मात्रया ॥"

षण्मासञ्चैनमन्नं प्राशयेल्लघु हितञ्च । नित्य-मवरोधरतश्च स्यात् कृतरक्ष उपसर्गभयात् । प्रयत्नतश्च ग्रहोपसर्गेभ्यो रक्ष्या बाला भवन्ति ॥ अथ कुमार उद्विजते त्रस्यति रोदिति नष्ट-संज्ञो भवति नखदर्शनैर्धात्रीमात्मानञ्च परि-णुदति दन्तान् खादति कूजति जृम्भते भ्रुवौ विक्षिपत्यूर्द्ध्वं निरीक्षते फेनमुद्वमति सन्दष्टौष्ठः क्रूरो भिन्नामवर्च्चादीनार्त्तस्वरो निशि जागर्त्ति दुर्बलो म्लानाङ्गो मत्स्यच्छुच्छुन्दरीमत्कुणगन्धो यथा पुरा धात्र्याः स्तन्यमभिलषति तथानाभि-लषतीति सामान्येन ग्रहोपसृष्टलक्षणमुक्तं विस्तरेणोत्तरे वक्ष्यामः ॥*॥ शक्तिमन्तञ्चैनं ज्ञात्वा यथावर्णं विद्यां ग्राहयेत् । अथास्मै पञ्चविंशतिवर्षाय द्वादशवर्षां पत्नीमावहेत् पित्र्यधर्म्मार्थकामप्रजाः प्राप्स्यतीति ॥* ॥

"ऊनषोड़शवर्षायामप्राप्तः पञ्चविंशतिम् ।
यद्याधत्ते पुमान् गर्भं कुक्षिस्थः स विपद्यते ॥
जातो वा न चिरं जीवेत् जीवेद्वा दुर्बलेन्द्रियः ।
तस्मादत्यन्तबालायां गर्भाधानं न कारयेत् ॥"

अतिवृद्धायां दीर्घरोगिण्यामन्येन वा विकारे-णोपसृष्टायां गर्भाधानं नैव कुर्वीत । पुरुष-स्याप्येवंविधस्य त एव दोषाः संभवन्ति । तत्र पूर्व्वोक्तैः कारणैः पतिष्यति गर्भे गर्भाशयकटी-वङ्क्षणवस्तिशूलानि रक्तदर्शनञ्च । तत्र शीतैः परिषेकावगाह-प्रदेहादिभि-रुपचरेज्जीवनीय-शृतशीतक्षीरपानैश्च । गर्भस्फुरणे मुहुर्मुहु-स्तत्सन्धारणार्थं क्षीरमुत्पलादिसिद्धं पाययेत् । प्रस्रंसमाने सदाहपार्श्वपृष्ठशूलासृगुदरानाह-मूत्रसङ्गाः । स्थानात् स्थानञ्चोपक्रामति गर्भे कोष्ठे संरम्भस्तत्र स्निग्धाः शीता क्रियाः वेद नायां महासहाक्षुद्रसहामधुकश्वदंष्ट्राकण्ट-कारिकासिद्धं पयः शर्कराक्षौद्रमिश्रं पाययेत् । मूत्रसङ्गे दर्भादिसिद्धम् । आनाहे हिङ्गुसौवर्च्चल-लशुनवचासिद्धम् । अत्यर्थं स्रवति रक्ते कोष्ठा-गारिकागारमृत्पिण्डसमङ्गाधातकीकुसुमनव-मालिकागैरिकसर्ज्जरसरसाञ्जनचूर्णं मधुना-